

Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызы

Муниципалдыг бюджеттиг ниити ооредилге чери Кара-Чыраа ортумак школазы

ШМК-ның хуралында көргөн  
Протокол № \_\_\_\_\_  
\_\_\_\_\_ / \_\_\_\_\_  
« \_\_\_\_\_ » \_\_\_\_\_ 2024 ч.

Директорнун өөредилге талазы-биле  
оралакчызы чөпшээрээн *[Signature]*  
/Кара-оол Р.Ю./  
« ~~31~~ » *08* 2024 ч.



Школаның директорунун  
*100* дугаарлыг докумалы-  
биле бадыйлаан *[Signature]*  
« *31* » *08* 2024 ч.

Тыва чогаал  
эртеминге ажилчын программа

Класс: 11

Башкызы: Ондар О.В.

Кара-Чыраа - 2024

## Тайылбыр бижик

1. «Төрээн (тыва) чогаал» эртемнге Федералдыг ажылчын программа («Төрээн дыл болгаш төрээн чогаал» эртемнер адыры) (улаштыр – тыва чогаал, тыва чогаал программасы) тыва дылын билир уругларга таарыштыр кылдынган, программада тайылбыр бижик, өөредилгениң ужур-уткалыг кезээ, программаны шиңгээткениниң түңнелдерин киирген.

2. Тайылбыр бижик кезээнде тыва чогаал эртемин өөредириниң ниити сорулгазын, өөредилге планында туружун, өөредилгениң ужур-уткалыг кезээ болгаш программаны шиңгээткениниң түңнелдерин киирген.

3. Өөредилгениң ужур-уткалыг кезээнде кол ниити өөредилгеде класс бүрүзүнге албан өөредирин сүмелээн чогаалдарның данзызын тодараткан.

4. Кол ниити өөредилгеге тыва чогаалды шиңгээткениниң бот-тускайлаң, метапредметтиг, база тус-тус өөредилге чылының дургузунда шиңгээткени предметтиг түңнелдерни программада киирген.

5. Тайылбыр бижик.

5.1. Программа башкыларга өөредилгениң адырында педагогиктиг болгаш методиктиг чаа угланышкыннарын чугулалап, ажылчын программа тургузуп ажылдаарыңга дуза көргүзөр сорулгалыг ажылдап кылдынган.

5.2. Өөредилгениң регионалдыг болгаш этнокультурлуг онзагайларын чугулалап, Россияның хөй националдыг чоннары-биле акы-дунмалышкы хамаарылгалыг, патриотчу болгаш эп-найыралчы туруштуг, бурунгаар сайзыралдыг ниитилелге амыдырап-чурттаар, ол ышкаш кожа-хелбээ чоннарның культуразын билир хамаатыны кижизидер болгаш сайзырадыр сорулга салдынган, эртемни дес-дараалаштыр өөредир принциптерже кичээнгейни углаан.

Тыва литератураның сайзырап болгаш тургустунуп келген төөгүзү – үнелиг шыгжамыр, үндезилекчи чогаалчыларның болгаш амгы үениң авторларының чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын шинчилээри дээрге төөгүнү, ёзу-чаңчылдарны болгаш амыдыралды бүгү талалыг билип алырының онзагай аргазы, ол ышкаш кижини төрээн чуртунга хумагалыг, чонунга хүндүткелдиг хамааты бооп өзериңге чугула эртем дээрзин уруглар шиңгээдир.

5.3. Тыва литератураны төөгү, ёзу-чаңчылдар-биле холбап өөрениринге, долгандыр амыдыралды эскерип, хамааты быжыг туруштуг кижини хевирлээринге таарымчалыг чогаалдарны Программаның ужур-уткалыг кезээнде киирген.

Тыва литература эртемниң ужур-уткалыг кезээ проблема-темалыг кезектерге чардынган. Кезек бүрүзү Тываның культурлуг амыдыралының хөгжүлдезин, ёзу-чаңчылдарын,

төөгүзүн, мөзү-шынар айтырыгларын көдүргөн чогаалдарын болгаш үзүндүлерин медреселдii-биле билип алырынче кичээнгейни углаан.

Утка-шынары бир мөзүлөш болгаш бот-тускайлаң онзагай чогаалдарны сайгарып шиңгээдиринге Россия болгаш Тыва төөгүзүнүң идеологтуг угланыышкыннары-биле холбап өөредир байдалдарны чугулага алырын программада сүмелеп турар. Ол ышкаш орус, даштыкы болгаш Россия чоннарының литературазындан өөрениринге сүмелээн чогаалдарның дөмей болгаш ылгалдыг талаларын уруглар тып, деңнеп, шүүштүрүп сайгарар. Чогаал бүрүзүнде көдүргөн ниити чидиг айтырыгларны ханы сайгарып өөренири уругларның чогаал эртеминге билиин делгемчидер.

5.4. Программада дараазында ужур-уткалыг кезектер кирген: «Кижини - ниитилел - күрүне», «Кижини - бойдус - депшилге», «Орус литература тыва дылда», «Делегей болгаш даштыкы литература тыва дылда», «Россия чоннарының литературазы тыва дылда», «Литература теориязы».

5.5. Тыва чогаал эртемин өөредир дараазында сорулгаларны чедип алырынче угланган: чогаал дугайында өөрөнгөн билиин улам делгемчидип, чоннуң төөгүзүн, амыдыралда ыдыктыг үнелерни база мөзү-шынар айтырыгларын бүгү талалыг көргүскөн чогаалдарны сонuurгап номчуурунга, уран-чеченин амыдырал болгаш өске чогаалдар-биле холбап, деңнеп сайгарып, тайылбырлап билир, бот-тускайлаң номчуттунарынга ынак, бедик хамааты туруштуг кижини хевирлээри.

Тыва чогаал чоннуң сагыш-сеткил, мөзү-шынар болгаш ёзу-чаңчылдар шыгжамыры, үне, ниитилел ужур-уткалыг барымдаа, бот-сайзыраарыга эргежок чугула эртем дээрзин уругларга эчизинге чедир угаадып кижизидери.



Тема, эгениң ады	Программаның ужур-утказы	Шагы	Өөреникчилерниң күүседир ужурлуг кол-кол ажыл-чорудулгазы
Кириилде	Амгы тыва литература: Тываның шылгараңгай чогаалчылары. Литературлуг бөлгүмнер.	1	<p>Үежи чогаалчыларның ажыл-чорудулгазында жанрлар аайы-биле онзагай чаа хевирлер. Тыва литератураның үндезилекчилеринин оруун улаан чогаадыкчы салым-чаяанның чогаалчылар: К.Э.К. Кудажы, Е.Т. Танова, В.С. Серен-оол, А.А. Даржай, М.К. Өлчей-оол, М.Б. Доржу, М.Б. Көжелдей, Э.Д. Донгак, М.М. Дуюнгар, Ч.Б-К. Ирбижей, Ш.М. Суваң, А.У. Күжүгет, Н.Ш. Куулар, Э.Б. Мижит, О.К. Туң-оол, А.С. Бегзин-оол, Р.Д. Лудуп, М.Н. Ооржак болгаш өскелер-даа. Тыва шүлүк, проза, шии чогаалдарында чаартылгалар. Литературлуг бөлгүмнерниң чогаал хөгжүлдезинге салдары</p>
«Кижиниң нитилел - күрүне»	К-Э.К. Кудажының амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Роман-эпопея «Уйгу чок Улуг-Хем». Комедия «Долуманың хуулгаазыны».	2	<p>К-Э.К. Кудажының тыва литератураның сайзыралына кириген үлүг-хуузу. Шүлүк, проза, шии чогаалдарының тыва литературада ээлеп турар туружу, бот-тускайлаңы. Авторнуң допчу намдарының чечен чогаалдары-биле холбаалы.</p> <p>Тыва литератураның сайзыралының оруунга улуг хемчээлдиг «Уйгу чок Улуг-Хем» деп роман-эпопеяның көстүп келгени. Ооң бижиттинген төөгүзү, номнарының аттарының символдуг уткалары. Чогаалда маадырларның прототиптери: төөгүлүг болуушкуннар, төөгүлүг кижилер. Буянның омур-хевиринде чөрүлдээлер.</p> <p>Ада кижиниң мерген угаанны, ава кижиниң шыдамыккай аажы-чаңы.</p> <p>Роман-эпопеяда ынакшыл темазы. Тыва литературада роман-эпопеяга хамаарыштыр литература-сайгарылгалыг ажылдар.</p> <p>«Долуманың хуулгаазыны» деп комедияның тема, идеясы. Шииде тыптып келген чөрүлдээлер, оларның чылдагааннары. Шииде персонажтар, амыдыралдың шынны. Монолог, диалог, ремаркаларның шииниң кол бодалын илерединге салдары.</p> <p>Долуманың омур-хевирин. Даш-оол биле Ширижиктиң аразында</p>



			харылзаалар, оларны бөгүнгү амыдырал-биле деңнээр. Комедияның сюжединиң онзагай тывыжы, дылының уран-чечени.
«Литература теориязы»	Чогаал теориязы. Комедия.	1	Комедия – шии чогаалының бир хевири. Ооң тывылганының кыска төөгүзү, сорулгалары, баштайгы авторлар болгаш оларның чогаалдары. Делегей болгаш орус литературада билдингир комедиялар, тыва литературага комедия жанрының көстүп келгени. Амгы тыва шии чогаалында комедия жанрының хөгжүлдези, ук жанрда бижип чоруур авторлар дугайында кыска шинчилел ажылдарын чорудары.
«Кижиниң нийтирилел - күрүне»	Е.Т. Танованың амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Тоожу «Дошкун чылдарның чазы».	1	Е.Т. Танованың чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының хөй талалыбы. «Дошкун чылдарның чазы» деп тоожунуң тематиказы. «Чоннун дайзыннар» - актыг черге шаажылаттырганнарның салым-чолу. Репрессия темазын ажитканы: тоожунуң сюжеди болгаш композициязы. Авторнун туружунуң тоожуда илереп келгени. Кол маадырның амыдыралында трагизм. Чогаалдың уран-чечен дылының чурумалы, кижизидикчи уjur-утказы.
	В.Б-Х. Монгуштуң амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. «Каткы бажы каткан эвес» деп чечен чугааның идея-тематиктиг угланышкыны.	1	В.Б-Х. Монгуштуң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының боттускайлаңы. Тыва литературада сатира-юмор жанрының сайзыралына кирип үлүг-хуузу. «Каткы бажы каткан эвес» деп чечен чугааның идея-тематиказы, сюжет, композициязы, омур-хевирлерниң иштики делегейин аядарына чурумалдыг аргаларның ролю.
«Литература теориязы»	Чогаал теориязы. Сатира болгаш юмор	1	1930-1940 чылдарда тыва литературага баштайгы шоодуглуг, дузаашкынның чогаалдарының көстүп келгени. Б. Хөвөңмейниң, С.Тамбаның, Л.Чадамбаның, С.Сүрүң-оолдун, С.Серенниң, Ю.Кюнзегештин, О.Сувакпиттин чогаалдарында шоодуг, дузаашкын хөөннериниң илерээни. Тыва литературага сатира, юмор жанрынң турумчуй бергени. Т.Кызыл-оол, В.Монгуш, Л. Иргит, В.Хомушку, Ш.Монгуш оларның чогаалдары.
«Кижиниң нийтирилел - күрүне»	С.В. Козлованың амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Шүлүглел «Сыра».	1	С.Козлова – шүлүкчү, журналист, очулдурукчу. Тыва уран чүүлдүң хөгжүлдезинге С.Козлованың кириген үлүг-хуузу. «Сыра деп шүлүглелдин бижиттингениниң төөгүзү, тургузуунуң



			онзагайы. Чогаалдың композициясы. Шүлүглелдин идея-тематикасы, дылының чончузу. Ава кижиниң омур-хевирин чурааны. Сыраның символиктиг омур-хевирин. Деталь, монолог, диалогтарның ролю.
<b>«Тываның орус дылдыг чогаалчылары»</b>	Тываның орус дылдыг чогаалчылары. Тыва төөгүзү-биле харылзаалыг чогаалдар. Херээжен чогаалчылар Г.И. Принцева болгаш Э.Б. Цаллагованың чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.	1	Тыва литература 1950 чылдарда. В.Ермолаев, М.Пахомов, Н.Сердобов, С.Козлова, А.Емельянов оларның киржилгези-биле баштайгы орус дылдыг чогаалчыларның бөлүүнүң тургустунганы. Амгы тыва литературада орус дылдыг чогаалчылар: Г.Принцева, Э.Цаллагова, В.Бузыкаев, Е.Антуфьев болгаш өскелер-даа. Тыва төөгүзү-биле ужур-уткалыг номнар: А.А. Пальмбахтың, В. Мачаварианиниң, И.Г. Сафьяновтуң Тыва төөгүзүнүң дугайында очерктери болгаш чечен чугаалары. Херээжен шүлүкчүлер Г.И. Принцева болгаш Э.Б. Цаллагованың лирикасы. Оларның очулга ажылынга киирген үлүг-хуузу.
<b>«Орус литература тыва дылда»</b>	С.А. Есенин. Шүлүк «Сыгыг дегбээн торгу харны дүвүлендир».	1	С.А. Есенинниң «Сыгыг дегбээн торгу харны дүвүлендир» деп шүлүүнүң литературлуг сайгарылгазы.
<b>«Кижини - бойду - депшилге»</b>	М.Б. Доржунуң амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Шүлүктер: «Ава сүдү», «Авамның ыры», «Вокзалга», «Авам чокта», «Тыва аъттар».	1	М.Б. Доржу – лирик шүлүкчү. Москваның А.М. Горький аттыг литература институтунуң баштайгы тыва доозукчузу. «Ава сүдү», «Авамның ыры», «Вокзалга», «Авам чокта» деп шүлүктерде ава кижиниң портретин, аңаа кызыгаар чок ынакшылын күргүскени. Лириктиг маадырның сагыш-сеткилиниң ажык, уяны, камгалал чогуңуң көстүп турары. «Тыва аъттар» деп шүлүүнде тыва кижиниң чылгы малга ынаан, аңаа хумагалыг чоруун көргүскени. Аъттың чоруу, оң чогаал дылының уран-чечен аргаларының дузазы-биле дыңналып кээри. Тыва литературада кижини болгаш аът деп теманың мөңгези.
<b>«Кижини - ниитилел - күрүне».</b>	А.А. Даржайның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. А.А. Даржай «Дазыл», «Игил ызы», «Четкер четкизи», «Хемнер бирде...».	2	А.А. Даржайның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының делгеми. Проза-шүлүк «Дазыл». Шүлүглел «Игил ызы». Трагедия «Четкер четкизи». Шүлүк «Хемнер бирде...». Төрээн чер, мөзү-шынар, ынакшыл темазыга бижиттинген шүлүктериниң онзагайы, бот-тускайлаңы. Авторнуң номнарының



			<p>аттарының символиктиг уткалары.          Чогаалчының сайгарылгалыг ажылдары. Амгы тыва литературада А.Даржайның бот-тускайлаң үнү.          «Дазыл» деп проза-шүлүктүң философчу ханы утказы. Дазылдың символиктиг овуру. Үе болгаш амыдырал. Мөзү-бүдүш темазын чидиг көдүргени. Амыдыралчы туруш айтырыы, авторнуң овор-хевир тургузарының аргалары. Чогаалдың жанрының онзагайы.          «Игил ызы» деп шүлүглелдин тургузуунуң онзагайы. Өскүс кастың ызының игил аялгазынга дыңналып кээрин уран чурааны. Улустуң аас чогаалы-биле холбаазы. Катаптаашкыннарның, монологтарның, диалогтарның ужур-утказы. Чогаалдың идеязының ханы философчу утказы.          «Четкер четкизи» деп шииниң идеялиг утказы, ооң амыдыралчы үндезиннери. Амыдыралда нарын айтырыгларны шииде көдүргени. Шииниң чөрүлдээзи, проблематиказы. Мөзү-бүдүш болгаш бойдус камгалалының темалары. Кол персонажтарның овор-хевиринде бир мөзүлеш аян.          «Хемнер бирде...» деп шүлүктүң ханы философчу утказы, темазы. Шүлүкте овор-хевирлер, уран-чечен аргаларны кииргенинин ужур-утказы.</p>
<p>«Делегей болгаш даштыкы литература тыва дылда»</p>	<p>Чинагийн Галсан (Шыныкбай оглу Чурук-Уваа). Тоожу «Дошкун чылдарның тоожузу». Чечен чугаа «Хара Хөл».</p>	<p>1</p>	<p>Лейпциг университетиниң доозукчузу, делегейде ады-сураа алгаан Моолдун Сенгел сумузунга төрүттүнген тыва чогаалчы Чинагийн Галсан Шыныкбай оглу Чурук-Увааның ажыл-чорудулгазы. Немец дылда бижээни «Тыва тоожу (төөгү)» деп тоожузуунуң Европага база делегейниң өске чурттарынга чогаалчының алдар-адының тарааны. Тыва чоннуң бурунгу философиязын, амыдыралчы тура-соруун, чуртунга кызыгаар чок бердингенин чуруп көргүскени. «Хара Хөл» деп чечен чугааның улустуң аас чогаалы-биле холбаалы. Төрээн черинге ынакшыл, сүзүглелдин тыва улустуң чаңчылдарында көргүскени. Чечен чугааның дылының онзагайы.          «Дошкун чылдарның тоожузу» деп чогаалда авторнуң чурааны национал бот онзагайын тодарадыры, төрээн черин алгап, бүгү-ле</p>

			чараш чүүлдүң үнгөн дөзүңгө ынакшылын илередири. Чогаалдын идея-тематиктиг утказынга хамаарыштыр ажылды чорудары, авторнун чуртталгаже философчу көрүжү.
«Кижини - бойдус - депшилге»	В.С. Серен-оолдун амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Сыгыттын аяны», «Аржаанның аялгазы», «Мээң Тывам».	1	В.Серен-оолдун тыва уран чүүлдүң төөгүзүңгө, сайзыралынга арттырган чаартыкчы үлүг-хуузу, бот-тускайлаң онзагай үнү. Шүлүк жанрынга сестээн, дөрттээн шүлүктөрдө философчу мерген бодалдар, уран-чечен деңнелгелернин көстүп келгени. «Сыгыттын аяны» деп шүлүктүң идеязы. Сыгыт-хөөмей тыва чоннун уран чүүлүнүң катаптагтынмас хевири. Шүлүктүң тургузуу, дылдың уран аргаларын ажыглааны. «Аржаанның аялгазы» деп шүлүктүң идеязы, бижиттингенинин онзагайы. Аржаанның өмүнээзинден кижилерге чагыг. Кижини болгаш бойдус темазын монолог хевиринге илередип үндүрүп келгенинин онзагайы. Шүлүктө дылдың уран-чечен аргаларын ажыглааны.
«Делегей болгаш даштыкы литература тыва дылда»	У. Шекспир «Сонеттер», трагедия «Ромео биле Джульетта».	1	Тыва литературада У. Шекспирнин «Сонеттер» болгаш «Ромео биле Джульетта» деп чогаалдарының жанр болгаш хевир талазы-биле онзагайы. Тыва дылче очулгаларның онзагайы.
«Кижини ниитилел күрүнө»	Э.Л. Донгактын амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. - Роман «Эрги хонаштар».	2	Э.Л. Донгактын чогаадыкчы ажыл-ижи. Чогаалчының амыдыралче көрүжү. Кижини болгаш ону долгандыр турар делегейни, ниитилелди чуруурунга авторнун чогаадыкчы көрүжү. «Эрги хонаштар» деп романның темазы. Чогаалда чечен девискээр, чечен үе. Кол маадыр Амырынның омур-хевири, салым-чолунун оруктары, амыдыралчы дуржулгазы болгаш бурунгаар көрүштүү. Чогаалда аныяк салгалдың ажыл-херээнин солуну, чоннун чаңчыл-сүзүглелдеринге хамаарылгазы. Романның уран-чечен дылы, адының идеялиг утказы.
	М.Б. Көжелдейнин амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Тоожу «Төрээн чурттан ыракка».	1	М.Б. Көжелдей – журналист, шүлүкчү, прозачы. Чогаал бижиринин аяны, дидим көрүжү. «Төрээн чурттан ыракка» деп тоожунун идея-тематиказы. Чогаалда чечен үе болгаш девискээр. Тоожунун адында идеялиг



			<p>утказының сюжет шугумунун, чөрүлдээниң болуушкуннарның илереп келгени. Патриотизм пафозу. Хары черге маадырның сагыш-сеткилиниң психологтуг байдалы. Тыва кижиниң алдар-адын кайгал Мартаажыктын бедик тудуп чорааны, ажил-ишке, амыдыралдың берге байдалдарында туруштуг, дидим, сагынгыр чоруу. Овур-хевирниң кижизидилгелиг уjur-утказы. Репрессия темазының тоожуда илереп келгени.</p>
	<p>Ш.Д. Кууларның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Роман «Баглааш».</p>	2	<p>Ш.Д.Кууларның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазының онзагайы. «Баглааш» - мөңгө амыдыралдың символу деп философчу бодалды роман-дилогияда илереткени. Романның композициязы. Үе дугайында философчу бодал. Төп Азияның үндезин чурттакчыларының көшкүн амыдыралының ыдыктыг демдээ – баглаашты, узун назылыг, улуг угаанныг, төрөөн черинге бердинген кижиниң овур-хевирин чуруурда ажыглааны. Эзим, Хадың, Чер, Кижини, Үе деп билиишкуннерни көргүзерде, улуг үжүктөрни ажыглаанының уjur-утказы. Баглааштын бодалдарында романның идеялиг утказының илереп келири. Салгалдар аразында харылзаалар, төөгүлүг болуушкуннар, эрги болгаш чаа баглааштарның овур-хевирлерин уран-чечен көргүскени.</p>
«Литература теориязы»	Чогаал теориязы. Символ.	1	Символ дугайында билиишкун. Уран чүүлдүн бүгү хевирлеринин кол бодалын илередиринге символдун салдары. Тыва аас чогаалында болгаш литературада символдар.
«Россия чоннарының литературазы тыва дылда»	И.Т. Кузнецовтуң чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Очерк «Тыва эки турачы кыстар».	1	И.Т. Кузнецовтуң чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. «Тыва эки турачы кыстар» деп очеркниң идеялиг утказы болгаш сюжеттиг шугуму, овур-хевирлер. Төлевилел: «Тыва эки турачы кыстарның маадырлыг чоруу мөңгөде артар».
«Кижиниң бойдус - депшилге»	А.Үержаның (А.Ү. Күжүгет) амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Ынак-тыр мен», «Хараган»,	1	А.Үержаның чогаадыкчы ажил-чорудулгазы-биле таныжылга. Чогаалчы дугайында литература-критиктиг ажилдар. «Ынак-тыр мен» деп шүлүктүн тургузуунун онзагайы. Бирги

	«Хээлер».		болгаш ийгилик кезектеринин бижиттинген аян-хөөкү, түднел мөгейиг сөстөрнүн дээштии, йөрээл уткалыы. «Хараган» деп шүлүкте төрөөн черинге ынакшылын илереткени, метафораларнын чажыт уткалары. Лириктиг маадырнын сагыш-сеткилинин арыы, байы. «Хээлер» деп шүлүктүн идея-тематиказы. Чогаалда уран чурумалдыг аргаларнын дузазы-биле амыдыралдын «хээлерин» чураанынын дээштии, ханы философчу уткалыы.
«Кижини - нийтилел - күрүне»	М.М. Дуонгарнын амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Чечен чугаалар «Мөчек ирей», «Чалбак-Мыйыс».	1	М.М. Дуонгар – шүлүкчү, прозачы, очулдурукчу. Чечен чугааларынын кижилернин мөзү-бүдүш хевирлээринге болгаш угаан-бодал сайзыралынга салдары. «Мөчек ирей» деп чечен чугаанын идея-тематиказы, композициязы. Чечен чугаанын ханы философчу утказы, авторнун туружу. Кол маадырнын омур-хевири. Өөреникчилернин опчок «баштактангыларынын» уржуктары. Улуг кижинин болгаш бичии оолдун иштики делегейинин ылгалы. Чечен чугаанын кижизидикчи утказы. «Чалбак-Мыйыс» - идея-тематиказынын ханы уткалыы. Чечен чугаанын композициязы. Детальдарнын идеялиг умур-утказы, оларнын дузазы-биле дириг амытаннар болгаш кижилернин психологтуг байдалдарын чурааны, угаатканы. Дылынын чедингири, чончузу.
«Орус литература тыва дылда»	М. Джалиль. Шүлүк «Сөөлгү ыры», «Хоругдаткан».	1	М. Джалильдин «Сөөлгү ыры», «Хоругдаткан» деп шүлүктеринин тема болгаш идеязы. Шүлүктернин долу литературлуг сайгарылгазы.
«Кижини - бойдус - депшилге»	Э.Б. Мижиттин амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Философчу шүлүктери: «Шүлүктүн эгези», «Ховаган», «Сээк», «Шыйлашкын», «Ары», «Мергежилге», «Дүрбүүшкүннүн дүрүмү», «Дугуй», «Аъттыг кижини», «Кайда силер?», «Кыйгы». Трагедия «Иенин ынакшылы».	2	Тыванын улустун чогаалчызы Э.Б. Мижиттин хөй талалыг чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Тыва уран чүүлдүн сайзыралынга киирген үлүү. Үе, чуртталга, салым-чол, өлүм дугайында бодалдарыннын чажыт аяны. Э. Мижиттин тыва шүлүк жанрынын сайзыраарынга чаартылгалыг үлүг-хуузу. «Иенин ынакшылы» деп шиинин тема болгаш идеязы. Улустун аас чогаалындан үндезилеттингени. Ава кижинин ажы-төлүнүн ханы ынакшылы. Чогаалда символиктиг омур-хевирлер. Шиинде



			трагизм, ооң амыдырал-биле харылзаазы.
	И.И. Бадраның амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Ынакшылдың сүлдези», «Сылдызым сен».	1	И.И. Бадра - шүлүкчү, очулдурукчу, публицист. «Ынакшылдың сүлдези», «Сылдызым сен» деп шүлүктөрдө мөңгө теманың ажиттынганы. Антитеза аргазының ажыглалының ужурдузазы. Дылдың уран аргаларын ажыглаанының чедимчелии.
«Кижини - нинтилел - күрүңе»	А.С. Бегзин-оолдун амыдыралы болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Шүлүктөр: «Ачам биле Алаш хемим», «Ачамның чагы», «Философ».	1	А. Бегзин-оолдун амгы тыва литературада туружу. Төрөөн чер, ынакшыл лириказы. Авторнун философу шүлүктөрүнүн онзагайы, бот-тускайлаң аяны, улустун аас чогаалы-биле сырый холбаалы. Төрөөн хеми болгаш аданың омур-хемирин чураанының чөрүлдешкээ. Мерген угаан болгаш туугай боданыышкын. Бот-кыжыртының аяны.
«Кижини - бойдус - депшилге»	Херээжен чогаалчыларын тыва литератураның хөгжүлдизинге чогаадыкчы салдары.	1	Тыва литератураның сайзыраарына херээжен чогаалчыларнын үлүг-хуузу, оларнын хөй талалыг чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. З.А. Намзырай, З.С. Байсалова, М.А. Хадаханэ, А.Х-О. Ховалыг, Э.Б. Цаллагова, Л.Х. Иргит, М.А. Күжүгет болгаш өскелернин даа чогаадыкчы ажылының тема, жанр талазы-биле тус-тус аяны. Бот-тускайлаң төлевилел ажылын чорудары: «Мээң эн-не сонургаарым херээжен чогаалчы».
«Россия чоннарынын литературазы тыва дылда»	Л.Н. Арбачакова. Шүлүктөр «Кырган-авам сактыышкынында», «Мээң черлерим».	1	Л.Н. Арбачакованың чогаадыкчы дилээшкинери. «Кырган-авам сактыышкынында», «Мээң черлерим» деп шүлүктөрүнүн тургузуу болгаш онзагай омур-хемирлери. Шүлүктөрүнүн дылының уран-чечени.
Блок «Кижини - бойдус - депшилге»	Р.Д. Лудуптун, М.Н. Оорждактын чогаадыкчы ажил-чорудулгазы.	1	Р.Д. Лудуптун бот-тускайлаң шүлүкчү бооп хевирлеттинеринге орус болгаш делегей литературазының салдары. Шүлүктөрүндө буддисти аян-хөөннүн илерээни. «Хары черге боданыышкын» деп шүлүкүндө бодалдың ханы утказы. М.Н. Оорждактын амгы тыва литератураның шүлүк чогаалына чаа аян-хөөннү киригени, чогаадыкчы ажил-чорудулгазының туружу. Ч. Галсанның «Дошкун чылдарнын тоожузу» деп чогаалын тыва дылче авторнун очулдурганы.
Катаптаашкын		1	Өөренип эрткен чогаалдарына катаптаашкын.